

“Ben sizden (yaptıklarım için) bir ücret istemiyorum. Benim ücretimi ancak âlemlerin Rabbi (olan Allah) verecektir.”

(Şuârâ, 26/109)

“Ben size her şeyi öğreten babanızım.”

(Ebû Dâvûd, Sünen, 1/18)

İ- ÖĞRETMEN-ÖĞRENCİ İLİŞKİLERİNDE ÂDÂB

İlim ışıktır; cehaletin karanlıklarını yok edip varlık âlemini aydınlatan ilahi bir nurdur. Onun olmadığı yerde sadece karanlık değil, yokluk/ademiyet söz konusudur.

Akıl, tefekkür ve ilim; insanı insan yapan ve yücelten değerlerin başında gelir. Bizzat Allah, mü'minlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkartır. İman etmeyenlerin dostu, cehaletin prototipi olan İblis de dostlarını aydınlıktan karanlığa/zulümat sokar.¹ Belki de o yüzden Cenab-ı Allah'ın en son peygamberi (Hatemen-nebiyyîn) Hz. Muhammed'e ilk vahyi ve emri *“Oku!”* olmuştur.

İnsana ilk defa bilmediklerini, kalem ile yazmayı,² okumayı ve beyanı öğreten O'dur.³ İlk muallim/öğretmen Allah (cc); öğrencileri ise peygamberlerdir. Her peygamber, aynı zamanda ümmetinin öğretmenidir.

Dünya da ilim ile, ahiret de ilim ile... Her ikisini isteyen mutlaka ilme sarılmalı ve ilim ile yükselmelidir. İlmin ve imanın yüceltiği kadar hiç bir şey insanı yüceltmez.

Allah'a iman da saygı/haşyetullah da, sadece ilim ile, ilmi olmayanın, taklitten başka imanı da olmaz, Yüce Yaratıcı'ya hakkıyla saygısı da olmaz.

¹ Bakara, 2/ 257.

² Alak, 96/4, 5

³ Rahman, 55/1, 2.

⁴ *شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة وأولو العلم قائما بالقسط لا إله إلا هو العزيز الحكيم* Allah'tan başka ilah olmadığına, sadece Allah şahitlik etti, melekler ve adalet vasfına sahip olan ilim adamları şahit-

Allah Teâlâ soruyor; akıl, ilim ve insaf sahibi kimseler de düşününler:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“...bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu?”⁵

“...görenle görmeyen hiç bir olur mu?”⁶

“...karanlıklarla aydınlık hiç bir olur mu?”⁷

Yine Cenab-ı Allah cevap veriyor: Evet, “...körlerle görenler, karanlıklarla aydınlıklar, yakıcı sığağın altı ile serin gölgelikler”⁸; evet, “Bilenlerle bilmeyenler”,⁹ “...yaşayanlarla ölümler...”¹⁰ elbette bir olmazlar. Düşünen tüm akıl sahipleri de bunu böyle bilir ve söylerler. O sebeple ilim mü'minin şiarıdır; erkek-kadın her kese farzdır.¹¹

İlim ve hikmet mü'minin yitik malıdır, nerede bulursa alır;¹² hatta Çin'de bile olsa...¹³

İlmin ve öğrenmenin yaşı da yoktur sonu da olmaz; beşikten mezara kadar ilim için çalışılmalıdır.

Bir harf öğretilene kırk yıl köle olurum, diyen bir ceddin ve hikmetin izinde elbette yürünmelidir.

Müminler kafirlerden, âlimler cahillerden kıyas kabul etmeyecek derecede üstündürler:

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

“Allah, mü'minler içerisinde iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş olanları derecelerle yükseltir...”¹⁴

O sebeple mü'minler ya öğretendir veya öğrenen; üçüncüsü olamazlar.

lik ettiler; evet, O'ndan başka ilah yoktur; O güçlüdür, her şeyi yerli yerince yapar.” (Al-i İmran, 3/18.); “Ancak âlim kulları Allah'a saygı duyar ve O'ndan çekinirler...” (Fâtır, 35/28)

⁵ Zümer, 39/9.

⁶ En'am, 6/50.

⁷ Ra'd, 13/16.

⁸ Ra'd, 13/19.

⁹ Ğafir, 40/58.

¹⁰ Fâtır, 35/22.

¹¹ İbn Mace, Mukaddime, 17.

¹² Tirmizî, İlim, 19.

¹³ Beyhaki, Ahmed İbn el-Huseyn (384-458), Şuabu'l-İman, Beyrut, 1410, 254.

¹⁴ Mücadele, 58/8-11.

Ancak, ilmiyle amel olan âlim salih mü'mindir.

Öğretmen ve öğrenci, biri ilmin sahibi diğeri ise talibidir. Biri ışık, diğeri o ışığa hasret bir mekan. Birincisi Allah'ın ve Peygamberin vekili, diğeri sahabenin halefidir; her ikisi de Hakk yolunun mübarek yolcularıdır. O yolda oldukları sürece Allah yolundadırlar ve öldükleri takdirde şehittirler.

Okul, aileden sonra çocuğun eğitim ve öğretimi ile birinci derecede meşgul ve mes'ul olan eğitici bir kurumdur. Denilebilir ki, belli bir yaştan sonra, eğitim-öğretim konusu aileden de önemlidir.

Öğretmenler, siyasi, sosyal, ekonomik, tüm yönleriyle geleceğin mimarlarını yetiştiren özel ustalar ve sanatkarlardır. Gelecek nesiller elbette onların eserleri olacaktır.

Öğrenciler, anne ve babalarının öğretmenlerine havale ettikleri göz bebekleri nadide emanetleridir; bir milletin geleceğidir.

Doğal olarak kalıp ne kadar düzgün olursa ondan çıkacak olan nesne de o derece düzgün olur. Eğri ağacın gölgesinin düzgün olduğunu bugüne kadar kim görmüş?

Aklın birinci vazifesi Allah'a iman ise, ikinci vazifesi de sevmektir; önce yüce Rabbinin sevmek, sonra Rabbinin yarattıklarını; özellikle anne ve babasını, öğretmenini ve diğerlerini...

Rasûlullah (sav) buyurmuyor mu: "İman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de mü'min olamazsınız!"¹⁵

O halde öğretmen-öğrenci ilişkisinin başında sevgi ve saygı gelmelidir. Eli öpülesi öğretmen sevecek, öğrencisi de ona hürmet gösterecek ve saygıyla elini öpecektir.

Rasûl-i Ekrem (sav) şöyle buyurmuştur: "*Büyüğümüzün hakkını vermeyen, küçüğümüzü sevmeyen bizden değildir!*"¹⁶ Büyüğün hakkı saygı, küçüğün hakkı ise sevgidir. İki birleşip birlikte muhteşem bir atmosfer oluşturdukları zaman ortaya nadide bir çiçek misali eğitilip yetiştirilmiş güzel bir insan çıkacaktır. Tüm toplumların muhtaç oldukları en önemli ürün. O elde edildikten sonra diğer ürünler kendiliğinden gelecektir.

Bizim kültürümüzde öğretmenler, öğrenciye yakınlıkları ve görevleri itibarıyla anne ve babadan sonra en etkili ve en önemli kişi-

¹⁵ Müslim, İman, 93, 94.

¹⁶ Ebû Dâvûd, Birr ve Sıla, 15.

ler olarak bilinirler. Onun için öğretmenler anne ve baba gibi saygıya ve itaata lâyıktırlar. Bu yüzden öğretmen-öğrenci ilişkileri, ebeveyn-evlât ilişkileri kadar; bir ölçüde daha önemli bir âdâb-ı muâşeret konusudur.

Rasûlullah (sav) de; aynı zamanda bir öğretici/öğretmen idi. O ahabına hem okumayı, yazmayı/kitabı ve ilmi, hikmeti öğretiyor hem de onları eğitiyordu. O yüce Rabbi tarafından örnek alınması gereken bir numune-i imtisal olarak gösterildiği¹⁷ için bir eğitimci vasfı ve örnek ahlakı, âdâbı ve davranışlarıyla da eğitim ve öğretimin özünü talebelerine adeta nakış nakış işliyordu.

Allah Teâlâ tüm mü'minleri, öğretmenleri sebebiyle tebrik ediyor ve buyuruyor ki:

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

*“Muhakkak ki Allah mü'minlere, kendi aralarından, onlara Allah'ın ayetlerini okuyan, onları (maddî ve manevî kirlerden) temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendileri gibi bir insanı elçi göndermekle büyük bir iyilik etmiştir. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içerisindeydiler.”*¹⁸

Bu ayetteki *zakkâ* kelimesi, hem temizledi ve arındırdı hem de ıslah etti; eğitip öğretip yetiştirdi; geliştirdi, artırdı, büyüttü anlamındadır. Onun (sav) seçkin bir eğitimci olduğunu az önce de söylemiştik zaten. O, yaklaşık yirmi küsur yıl süren vahiy sürecinde mü'minleri cehaletin karanlıklarından çıkartıp İslam'ın aydınlığına; ilmin, düşüncenin ve hikmetin ferahlığına kavuşturdu. Onları cahiliye döneminin batıl inançlarından, sırtlarında taşımakta oldukları putların yükünden, bozuk ahlâksızlığın her çeşidinden, insanlık dışı davranışlarından arındırıp temizledi. Onlara okumayı, Kur'an'ı öğretti. Kur'an vasıtasıyla hayatı, insanlığı ve bilmedikleri daha nice şeyleri tanıttı. Sonuçta Cenab-ı Allah'ın: *“Siz, insanlar için çıkartılmış en iyi bir toplumsunuz...”*¹⁹ veya *“Böylece sizi, aşırılıklardan arındırılmış adalet vasfına sahip bir ümmet yaptık...”*²⁰ dediği

¹⁷ *“لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا”* (Ey Müslümanlar! Sizin için; bilhassa Allah'a ve ahiret gününe kavuşacağını umarak Allah'ı çok zikreden kimseler için Allah'ın elçisinde alınması gereken güzel bir örnek vardır.” (Ahzab,33/21)

¹⁸ Âl-i İmran, 3/164.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/110.

²⁰ Bakara, 2/143.

hem çağdaşlarına hem de kıyamete kadar gelecek bütün toplumlara medeniyette örnek ve önder gösterilen bir nesli inşa etti.

O sebeple her öğretmen, öğrencisi için tüm tavır ve hareketleriyle de örnek alınması gereken bir numunedir. Öğrencisi ise onu izleyen, arılık ve durulukta ona benzeyen ve onun gibi yetişen bir fidan.

Bu olguya varabilmek için arı-petek misali, her öğretmenin uymak zorunda olduğu bir takım muâşeret esasları olduğu gibi, öğrencinin de öğretmenine karşı hürmet ve saygının gereği olarak uyacağı bazı kaide ve kurallar olacaktır. Hep tek taraftan anlayış ve olgunluk beklemek hiçbir zaman başarıya ulaştıramaz. Bu yüzden konuyu, “Öğretmenin Uyması Gerekli Adâb”, “Öğrencinin Uyması Gerekli Adâb” olmak üzere iki ana başlık altında incelemek durumundayız.

1. Öğretmenin Uyması Gerekli Âdâb

İlim, irfan ve edeb, öğretmenin de öğrencinin de süsüdür, güzelliğidir. İlim olmakla birlikte irfan ve edebi bulunmaması öğretmeni kabalaştırır, çirkinleştirir, sevimliliğini ve aydınlatıcı vasfını yok eder. Özellikle edebi olmayanın ilmi ve irfanı da olmaz. İbni Sina ne güzel söylemiş, “*Bir batman ilmi olanın hiç olmazsa bir okka da edebi olsa gerekir.*” O halde öğretmen derste ilmini ortaya koyarken mutlaka irfanını ve edebiyale birlikte olmalıdır.

Burada öğretmenin uymak zorunda olduğu belli başlı muâşeret esaslarını Kur’an-ı Kerim’den şu başlıklar altında tespit edip değerlendirmek mümkündür:

a. Öğretmen İlmiyle Âmil Olmalı

Allah Teâlâ uyarıyor ve diyor ki:

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

“Siz, insanlara iyiliği emredip de kendinizi unutuyor musunuz? Bir de kitap okuyorsunuz! Sizin aklınız ermiyor mu?”²¹

Hitap, doğrudan doğruya Yahudi âlimlerinedir. Denilmek istenen şudur: “*Ey Ahbara’l-Yahud! Siz insanları hayra ve imana teşvik ediyorsunuz, ama başkalarını teşvik ettiğiniz o hayra ve imana kendiniz neden yanaşmıyorsunuz?*” Akli başında ve sözü ile işi tutarlı olan bir insan, iyilik olarak bildiği bir şeyi başkalarına tavsiye eder de kendisi onu yapmaz mı?

²¹ Bakara, 2/44.

Hitabın hususiliği mananın umumiliğine elbette mani değildir. Konu öğreten ve öğrenen kişilerle ilgilidir. Yahudilerin öğreticilerine “Ahbar”, Hıristiyanlarınkine ise “Ruhban” adı verilmekte idi. O sebeple âyetin hitabı aynı durumda olan herkesi, özellikle de ilmiyle amil olmayan âlimleri ve öğretmenleri kapsamaktadır.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz ayetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, her yönüyle insanlar için örnek bir eğitimci idi. Bütün sözleri, iş ve hareketleri ölçülü, âdil ve âdâba muvâfık olup sözleri ile fiilleri aslâ birbirine çelişir değildi. Söylediklerini yapar ve yapamayacağı şeyleri de kesinlikle tavsiye etmezdi. Çünkü yapmadığı veya yapamayacağı şeyi söylemek Allah'ı çok kızdıran bir sahtekârlıktır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْمَلُونَ. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَعْمَلُونَ

“Ey iman edenler! Yapmadığınız/Yapamayacağınız şeyi ne diye söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah katında öfke olarak büyüdü artık!”

Sahâbe-i Kirâm da Allah Teâlâ'nın “Şüphesiz Allah'ın Rasûlü'nde sizin için güzel bir örnek vardır”²² âyet-i kerîmesinde belirtilen tavsiyesine uyararak Hz. Peygamber'i her yönüyle kendilerine örnek edinmişler, ondan gördükleri ve tavsiye ettiği her hareketi tatbik etmişler, beğenmeyeceği davranışlarını da derhal terk etmişlerdir.

Bütün Müslümanların, özellikle âlimlerin de aynı yolu tâkip edip Rasûlullah'ı kendilerine örnek edinmeleri gerekmektedir. Çünkü âlimler, nebîlerin vârisleri olup,²³ onların miraslarını devam ettirmekle de görevlidirler. Bu cümleden olarak öğretmenlerin öğrencilerine güzel örnek olabilmeleri için bildiklerini yaşamaları ve öğrencilerine tavsiye ve emrettiklerini mutlaka hayatlarında tatbik ediyor olmaları şarttır.

Pedagoji ilminin tespitidir; eğitim-öğretim çağında çocuklar çok iyi birer taklitçidirler. Ebeveynlerini, öğretmenlerini ve kendince özendikleri kimseleri çok iyi taklit ederler. O sebeple öğretmenler daha çok göze hitap etmelidir; onların sözleri ile özleri, öğrettikleriyle davranışları mutlaka birbirine uygun olmalıdır. Aksi halde Cenab-ı Allah'ın şu uyarısı, tamamen kendilerine yöneltilmiş sayılır: “Siz insanlara iyilikleri emrediyor da kendi nefislerinizi unutup musunuz?”²⁴

²² Ahzab, 33/21.

²³ Buhâri, 'İlm, 10, I/25.

²⁴ Bakara, 2/44.

İmam-ı Gazâlî de, irşâd eden bir öğretmenle irşâd edilen öğrenciyi, çamurla ağaca benzetir ve der ki: “İçinde nakış olmayan kalıba çamur dökülürse, kalıptan çıkanın nakışlı olmayacağı gibi; eğri bir ağacın gölgesi de eğri olacaktır.”²⁵

Tefsir-i Kebîr’de beyan edildiğine göre: “Cennetlilerden bir grup, cehennemlilerle karşılaştıkları zaman ‘Biz sizin öğrettiklerinizle cennete girdiğimiz halde, siz nasıl oldu da cehenneme düştünüz?’ diye sorarlar. Onlar: ‘Biz size hayrı tavsiye ederdik ama kendimiz yapmazdık’ şeklinde cevap verirler.”²⁶

Başkasına öğretip kendisi yapmayanlara, şairlerden birisi de şöyle seslenir: “Ey başkalarına hayrı öğreten kişi, nolaydı bu ta’lim/ eğitim biraz da kendine olsaydı! Çünkü sen, sıhhat bulsunlar diye başkalarına çare tavsiye ediyorsun ama kendin hastasın. Öncelikle kendini sıhate kavuştur, çâreyi kendin tatbik et. Taşkınlıklarına da son ver. Şayet nefsinin aşırılıklarına son verirsen, sen hakîm kimse-sindir. İşte o zaman öğüt verirsin öğütlerin tutulur, görüşlerine uyulur talimin de fayda verir.”²⁷

Evet, öncelikle kendi nefesine söz geçiremeyen, hayır ve iyiliği şahsında tatbik etmeyen kimsenin başkasına öğüt vermesi faydalı olmayacağı gibi, utanç verici de bir durum arzeder. Zira nakledildiğine göre Allah Teâlâ İsâ (as)’ya şöyle vahyetmiştir: “Önce kendi nefesine öğüt ver; eğer nefsin kabul ederse sonra başkalarına nasihat et. Aksi hâlde benden utan!”²⁸

İbrahim en-Nehaî, vaaz etmekten vazgeçmiş, sebebini soranlara da şu cevabı vermiştir: “Ben şu üç âyetten dolayı vaaz etmeyi hoş görmüyorum:

Onlardan birincisi, Allah Teâlâ’nın: ‘Siz başkalarına iyiliği emreliyor da kendi nefislerinizi unutuyor musunuz?’²⁹

İkincisi: ‘Ey îman edenler, niçin yapmadığınız/yapamayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah indinde büyük bir suç olarak büyüdü artık!’³⁰

Üçüncüsü de, Şuayb (as)’dan haber veren: ‘Size ettiğim yasağa kendim muhalefet etmek istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadar ısla-

²⁵ Gazâlî, *İhyâ*, I/58.

²⁶ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III/48.

²⁷ Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, III/48.

²⁸ Mâverîdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, s. 39.

²⁹ Bakara, 2/44.

³⁰ Saff, 61/2, 3.

hattan başka birşey arzu etmem. Benim muvaffakiyetim ancak Allah'ın yardımıyladır. Ben yalnız O'na güvenip dayanır, yalnız O'na dönerim"³¹

Bu âyet-i kerîmeler, hadis-i şerifler ve vecizeler açıkça gösteriyor ki, bir öğretmen, ancak söylediklerini yapabildiği ölçüde öğrencilerine yararlı olabilir ve sözleri geçerli sayılır. Şâyet söylediklerini yapmıyor, sözleriyle fiilleri birbirine uymuyorsa elbette ki gülünç duruma düşecektir. Öğretmenlik âdâbında ise gülünç olmak mevcut değildir. Öğretmen dâima ciddî ve saygıdeğer olmalıdır. Öğretmen, mutlaka ilmiyle, ameliyle ve ihlasıyla örnek bir mü'min olmalıdır. Çünkü ibadeti olup da ilmi olmayan, ilmi olup da ilmiyle amel olmayan, ilmiyle amel olup da ihlası olmayan kişi zaten helak olmuştur!

Bu konuya Zunnûn el-Mısırî'nin şu sözüyle son vermek isterim: *"Bilgisi kalbini terbiye ettiği için ârifin edebi bütün edeplerin üzerinde olmalıdır."*³²

b. Öğrencisini Evladı/Kardeşi Bilmeli

Allah Teâlâ, Hucurât sûresi'ndeki: *"Mü'minler ancak kardeşler"*³³ âyet-i kerîmesi ile bütün Müslümanların, dolayısıyla öğretmenle öğrencinin birbirinin kardeşi olduğunu beyan etmektedir. Hoca ile talebe birbirinin kardeşi olunca; kardeşlik hak ve vazifelerini ifa etmek mecburiyetinde olacakları da muhakkaktır.³⁴ Öğretmen, öğrencisine kardeşlik duygusu ile muamele edip, onun terbiye ve eğitimi ile uğraşırken bu gerçekten asla sapmaması gerekir ki, ona faydalı olabilsin. *"Birbirini sıkıca destekleyen aynı binanın taşları olarak"*³⁵ tüm kaygı ve düşüncesi o olmalıdır. *"Bir tarafı ağrıyınca bedeni de elem duyan bir vücut gibi"*³⁶ öğrencisinin dert ve sıkıntısıyla ilgilenmelidir. Daima baba şefkati içerisinde olup, talebesinin öğrenmesi gerekli bilgileri kazanması ve her türlü belâ ve musibetlerden korunması için gerekli endişe ve gayretlerini esirgememelidir. Zira insanlık âleminin yegâne eğitimcisi olan Hz. Peygamber (sav) bir hadis-i şeriflerinde: *"Ben size her şeyi öğreten babanız mesâbesindeyim"*³⁷ buyurmuş, muallimlere îma yoluyla bu şefkat ve endişelerini veciz bir şekilde ifade etmiştir.³⁸ Ancak bu duygular sebebiyle öğretmen-öğrenci münasebetleri olumlu bir şekilde devam edebilir.

³¹ Hûd, 11/88. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, I/86, 87.

³² Sühreverdî, *Avârifü'l-Maarif*, s. 153.

³³ Hucurat, 49/10.

³⁴ Gazâlî, *İhyâ*, I/56.

³⁵ Buhârî, *Edeb*, 36, VII/80.

³⁶ Buhârî, *a.g.e.*, K. *Edeb*, 27, VII/77, 78.

³⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, I/18.

³⁸ Gazâlî, *İhyâ*, I/56.

Bu duygu sayesinde öğretmen öğrencisini sever, öğrenci de hocasına karşı saygı ve minnet duyabilir. Öyle zannediyorum ki, zamanımızda mevcut olan öğretmen-öğrenci çekişmeleri, hep bu kardeşlik duygusunun mevcut olmayışından ileri gelmektedir. Çünkü birbirine yabancı olduğu hissini taşıyan iki gurup, ancak soğuk ilişkiler içinde olabilir.

c. Öğrencilerine Toplumun Emaneti Gözüyle Bakmalı

Yukarıda “okullarda öğrenciler, anne ve babalarının öğretmenlerine nadide emanetleridir” demiştik. Zaten Kur’an-ı Kerim açısından her devlet işi, resmi görev bir emanettir. Mutlaka ehline verilmelidir. Aslında kainat dediğimiz şu koskoca evren bile insana tevdi edilmiş bir emanet değil midir?

Yüce Mevlamız, “Göklere, arza ve dağlara arzedip de onların yüklenmekten çekindikleri; ama insanoğlunun hiç tereddüt etmeden kabul edip yüklendiği emaneti,”³⁹ “Emanetleri ehline veriniz”⁴⁰ buyurarak; emanetlerin ehline verilmesini, ehlinin de onları iyi koruyup hakkını vermelerini emretmektedir.

Emanetlerin hakkını da ancak gerçek mü’minlerin verebildikleri söylenmiştir: “...onlar kendilerine tevdi edilen emanetlerini ve ahitlerini gözetirler...”⁴¹

O halde öğretmenler kendilerine tevdi edilmiş olan bu nadide emanetlerin hakkını tam olarak vermelidirler ki, resmi görev aldıklarında yetiştirdikleri nesil de o emanete ehil olsunlar. Sonuçta insanoğlu hep birlikte yüklenmiş olduğu üzerindeki kâinat emanetinin hakkını verebilsinler.

d. Anlatırken Öğrencilerin Seviyesine İnmeli

Hepsi aynı yaşta olsalar bile, simaları ve karakterleri gibi öğrencilerin anlama kapasiteleri ve kavrayış seviyeleri de birbirinden farklıdır. O sebeple öğretmenin dikkat etmesi gerekli olan konulardan birisi de, öğrencilerinin anlama seviyesini tesbit edip onların anlayabilecekleri seviyede konuşmasıdır. Akıllarının eremeyeceği yahut kalplerinin usanç getireceği konuları boş yere tekrar edip durmamalıdır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki:

³⁹ Ahzab, 33/72.

⁴⁰ Nisa, 4/58.

⁴¹ Müminun, 23/8; Mearic, 70/32.

تَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“...Biz dilediğimiz kimseyi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde mutlaka bir bilen vardır.”⁴²

Hız İbrahim'in “Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnan-
dım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)” dediğinde şefkat ve merhametle kulunun seviyesine inerek Allah, şöyle demişti: “Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azîzdir, hakîmdir, buyurdu.”⁴³

Ya da Hz. Mûsâ'nın “Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göre-yim!” dediğinde yine kulunun anlayabileceği en uygun şekilde (Rab-bi): “Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde dura-bilirse sen de beni göreceksin!” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların il-kiyim.”⁴⁴ demesi gibi.

Beşerin efendisi Hz. Peygamber, “Biz nebîler topluluğu, insanla-rın seviyesine inip, onların anlayabilecekleri şekilde konuşmakla emrolunduk” buyurmuş⁴⁵ ve mutlaka öğrencinin anlayacağı seviyeye inmenin gerekliliğini ifade etmiştir. Zira konuşulanlar, öğrencinin anlayış kapasitesinin üzerinde olup akıl erdiremeyeceği ölçüde olur-sa; idraklerine hitap edilemediği gibi aynı zamanda onların fazla zorlanmaları neticesinde taşkınlıklarına da sebep olunabilir. Hattâ âdi davranışlarla beraber ruhî bunalımlara da öğrenciyi sokabilir.

Nakledildiğine göre Rasûlullah (sav): “Herhangi biriniz, bir şah-sa anlayamayacağı şeyleri anlatırsa, o, aleyhlerine ancak fitne doğu-rur”⁴⁶ buyurmuş, önemli olan bu konuda eğitimcilerin dikkatlerini çekmiştir.

Hız. Âişe (ra) de: “Kur'ân'un: ‘Her ilim sahibinin üzerinde bir bilen vardır.’⁴⁷ buyruğu doğrultusunda Rasûlullah (sav) bize, insanları

⁴² Yusuf, 12/76.

⁴³ Bakara 2/260.

⁴⁴ A'raf 7/143.

⁴⁵ Gazâlî, İhyâ, I/57; Seyyid Alizâde, Şerhu Şir'atil-İslam, s. 384: Benzerini Ebû Dâvûd, Hz. Âişe'den nakletmiştir. Bkz. es-Sünen 23, 4842, H., V/173.

⁴⁶ Gazâlî, İhyâ, I/57.

⁴⁷ Yusuf, 12/76.

mevkilerine koymamızı emretti” sözleriyle şahsın anlayışına göre hitap etmek gerektiğine işaret etmiştir.⁴⁸

Bu durumda her öğretmenin, anlatırken, öğrencilerinin tespit ettiği seviyelerini göz önüne alıp ona göre konuşması, uymak zorunda olduğu ana ilkelerden birisi olmuş oluyor.⁴⁹

e. Öfkesine Hâkim Olup Öğrencilerine Rıfkla Muâmele Etmeli

Her meslekte azim, istikrar, sabır ve planlı hareket etmek başarı için önemli şartlardandır. Öğretmenin elindeki malzeme insan evladıdır. Birbirlerinden oldukça farklı yapıdadırlar. Hele hele öyle bir kesimi vardır ki, çetin ceviz gibidirler, ele avuca sığmazlar; o sebeple de işlenmesi pek kolay değildir. Hani Cenabı Allah diyor ya; *“Biz insanı çetin yarattık, ama hiç kimsenin de kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?”*⁵⁰ Gerçekten de öyle, sabırla halledilmeyecek ve özüne inilip yenilmeyecek hiç bir ceviz yoktur.

Öfke ise, insanın insanlık vasfından kaynaklanan bir hassasıdır. Yerinde ve ölçüsü kaçırılmadan öfkelenmek insanlığın gereğidir. Ancak olur olmaz her şeye öfkelenmek ve gereğini yapmamak da insanı insan olmaktan uzaklaştırır. Öğretmen gerektiğinde öfkesini yutabilmelidir. Zira öfkesine hakim olmak insani bir erdem olmanın ötesinde Allah ve Rasûlü’nün övdüğü güzel bir haslettir:

اللَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالصَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

*“Gerçek mü’minler, bollukta da darlıkta da Allah rızası için harcarlar. Kızdıkları zaman öfkelerini yutar ve insanları affederler. Allah iyilik yapanları sever.”*⁵¹

Öğretmenlik âdâbının en önemli noktalarından birisi de her halükârda öfkesine hâkim olup affedici olmaktır; ceza, sadece gerektiğinde ve çok sonra düşünülmelidir. Metnini ve mealini naklettiğimiz bu âyetin tefsirinde denilmiştir ki: *“Sabır yoluyla nefsindeki şiddeti tutup açığa vurmayan”*⁵², *“Hesaba çekilmeyi hak edenleri (hemen) cezalandırmayıp, vaz geçen”*⁵³ kimseler Allah’ın sevgisine layık olan ihsan sahibi mü’minlerdir.

⁴⁸ Müslim, es-Sahih, I/6.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz.: el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-’İlm*, I/31.

⁵⁰ Beled, 90/4, 5. Tefsiri için bkz. M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, Beled Suresinin Tefsiri.

⁵¹ Al-i İmran, 3/134.

⁵² Neseî, *Medârik*, I/82.

⁵³ K. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, I/182.

Biz Rabbimize dua etmiyormuyuz: *“Ey Rabbimiz! Eğer unuttur veya hata edersek bizi hemen sorguya çekip de cezalandırma!”*⁵⁴

Gazâlî demiştir ki: Öğretmenliğin en ince âdâbından biri de, öğretmenin talebesinde gördüğü kötülükleri, açıktan açığa (yüzüne vurarak) değil, uyarı ve îmâ yoluyla sakındırmasıdır. Suçlarından dolayı öğrenciyi hemen azarlamak yerine, şefkat ve merhamet hislerini öne çıkararak fenalıklardan alıkoymalıdır.⁵⁵

Bir de onu müsbet/olumlu yöne sevk etmek için kendisine güven sağlayacak sözler söylenmelidir. Çünkü *“Genel olarak çocuğun, kendisine güvenildiğini hissetmesi, onu doğru yola götürmek hususunda çok değerli bir yöntemdir. Vaktiyle okul camını kıran bir öğrenciyi öğrenciler öğretmene şikayet ederler. Camı kıran çocuğa öğretmen bu olumsuz davranışın nedenini sorunca, öğrenci ‘Camı ben kırmadım ki’ diye cevap verir. Bu cevap üzerine öğrencinin daha fazla rencide olmasına izin vermek istemeyen öğretmen şahit öğrencilerin itirazına rağmen ‘Arkadaşınız yalan söylemez, kırmadım diyorsa doğrudur.’ der konuyu kapatır. Ders çıkışı öğrenci öğretmenine mahçup bir ifadeyle kendisine güvendiği için teşekkür eder hem de suçunu inkar ettiği için özür diler. Bu örnekte olduğu gibi çocukta bulunan en baskın değere hitabetmek gerekir.”*⁵⁶ Böylece çocuk iyilik konusunda cesaretlendirilebilir.

Eğitimcilerden meşhur Foester de aynı konuya değinerek şöyle demiştir: *“Çocuğa cesaret vererek eğitilmelidir. Eğitimde en büyük gaf/hata, ona, bir yalancı ve tenbel olduğunu söylemek ve aynı zamanda da ondan doğru, çalışkan ve ma’kul bir insan olmasını beklemektir. Böyle yapılacağına, meselâ: yalan söyleyen birisine, “Sen bir yalancı değilsin. Aksine cesur olduğunu biliyorum. Birçoklarının yalan söyleyecekleri yerlerde, senin mertçe doğruyu söylediğini gördüm. Bunun için seni, şimdi kabahatli görmek beni çok şaşırttı” denilebilir.”*⁵⁷ Çünkü iyilik ve kötülüğe karşı meyil, az-çok her insanda mevcuttur. Eğitimcinin görevi, onu sevdirek iyiliğe teşvik etmek ve çocuğun o yönünün gelişmesine yardımcı olmaktır. Zira rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber: *“Şayet insanlar, fıskı karıştırmaktan da men’edilselerdi, mutlaka karıştırırlar ve yasaklandığımız bu şeyde bizim için hayır var da onun için yasaklandık, derler”* buyurarak,⁵⁸ ya-

⁵⁴ Bakara, 2/286.

⁵⁵ Gazâlî, İhyâ, I/57.

⁵⁶ Prof. Dr. Refia Şemin, Karakter Formasyonu, İst., 1973. s. 56.

⁵⁷ A.g.e., s. 56.

⁵⁸ el-Herevî, Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm, I/31.

saklanan şeylere karşı insanların fitratında mevcut olan alâkaya dikkatleri çekmiştir. Hem de Hz. Âdem ile Hz. Havva'yı cennetten çıkartan fikrin temelinde bu alâka olmasaydı, İblis'in: "*Rabbimiz, sizleri ancak iki melek ve ebedî iki insan olmayasınız diye bu ağaçtan yemenizi men'etti*"⁵⁹ sözüne aldanırlar mıydı?⁶⁰

Bu sebeplerle öğretmenin, eğitimde başarılı olabilmesi için öğrencilerde mevcut olabilecek bu duyguyu da çok iyi değerlendirmesi gerekir.

Lokman (as)'ın oğluna nasihatini ve şirkten uzaklaştırma tarzını görmüş idik. Onunla beraber Yüce Allah'ın "*Allah sizin için kolaylık istiyor, sizin için zorluk istemiyor,*"⁶¹ âyeti ve Rasûlullah (sav)'ın, "*Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz*" meâledeki hadis-i şerifleri de bu konuda eğitimcilere ışık tutmalıdır. Çünkü faziletli ve zeki insanlar, kendilerini ta'riz yoluyla söylenen sözlerden bazı mânâlar çıkartmaya kabiliyetli görürler. Onların bu kabiliyetlerinden istifade edilmelidir de.⁶²

W. Vogel-weide der ki: "*Şerefî olan insan için bir kelime, bir yumruk kadar etkilidir.*"⁶³ Öyleyse mahlûkâtın en şerefli olan insan için neden bu metoda başvurulmasın ki?

Kızmak, bağırıp-çağırarak ve hakâretâmiz sözler sarf etmek ve dövmek korkutmanın dışında fayda temin etmez. Aksine öğrencide hocasına karşı duyduğu saygıyı zedeleyerek karşı gelmeye cür'et ettirebileceği gibi⁶⁴ "Onda utanma duygusunu da körleştirebilir."⁶⁵

Büyük İslam Mütefekkirlerinden İbn Haldun: "*Öğretmenleri tarafından dövülerek terbiye edilen çocukların rûhu genişlemez; aksine daha tenbel olacakları gibi korku sâikiyle de yalan söylemek, riyakârlık yapmak gibi kötü huylara da sevkedilebilir*"⁶⁶ der ve yersiz-kontrolsüz şiddetin faydadandan çok zarar getireceğini belirtir.

Ancak, "*Öğrenci hata yaptığı yahut hatalarını çoğalttığı zaman; birkaç defa tenbih edilmesine rağmen yine aynı hata ve fenalıkları yapmaya devam edecek olursa, her zaman söylenebilecek cinsten ve*

⁵⁹ A'raf, 7/ 20.

⁶⁰ el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlm*, I/31.

⁶¹ Bakara, 2/185.

⁶² Gazâlî, *İhyâ*, I/57.

⁶³ Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, s. 55.

⁶⁴ Gazâlî, *a.g.e.*, I/57.

⁶⁵ Refia Şemin, *Karakter Formasyonu*, s. 55.

⁶⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 399.

edep sınırını aşmayacak tarzda ta'rizde bulunulabilir. Yine uslanmazsa, o zaman dövülebilir."⁶⁷

On yaşından önce çocuğu dövmenin uygun olmadığını Rasûlullah'tan varid olan hadis-i şeriflerden anlamaktayız. On yaşına geldikten sonra dövmek icabederse, "Yüze (ve tehlikeli yerlere) vurmaktan sakınmak"⁶⁸ şartıyla ve canını yakmadan hafifçe dövülebileceği ahlâk ve âdâb kitaplarında beyan edilmiştir. Fakat esas olan, öğretmenin bütün bu terbiye meselelerinde öğrencinin menfâatine göre hareket etmesidir. Onlara, şefkat ve merhametten ayrılmamalıdır. Çünkü öğretmen onlara baba mesabesindedir, baba gibi davranmalıdır.⁶⁹

f. Bilmediği Konularda "Bilmiyorum" Diyebilmeli

Talib kelimesinin çoğulu *talebe*, kelime anlamıyla, öğrenmeyi talep eden, isteyen kimse mânâsınadır. İstmeden verilmeyeceğine göre sormak elbette ki öğrencinin tabî hakkıdır.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde:

فَأَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"...eğer bilmiyorsanız, zikir ehlinde/bilgi sahiplerinden sorun!"⁷⁰ buyurmuştur.

Bu âyet-i kerîmede, "zikir ehli" ile Ehl-i Kitab'ın kastedildiği âyetin metninden anlaşılmaktadır. Onlardan söz edilmesi ise, konu ile ilgili bilgiye sahip olmaları sebebiyledir. O halde bu ayetten 'bilmediğiniz şeyi bir bilene sorunuz' anlamı çıkarılabilir. Kaldı ki, ayet genel manada düşünüldüğünde bilmeyenlerin bilenlerden sormaları gerektiğini doğal olarak anlamak da mümkündür.

İsmail Hakkı Bursavî, bu âyet-i kerîmeyi tefsir ederken demiştir ki: "*Bunda (âyette) bilinmeyen konularda bilenlere müracaat etmenin gerekliliğine işaret vardır.*" Ve devamla "*Gazâlî Hazretlerine; sen bu ilimleri, usûl ve fûrûu ile birlikte nereden ihâta ettin? diye sorulunca, O'nun bu âyet-i kerîmeyi okuduğunu ve bununla da bilmediği konularda utanmayı terkedip sormak suretiyle tahsil ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra Gazzali, Rasûlullah (sav)'dan gelen "Hikmet mü'minin*

⁶⁷ el-Kâbisî, *er-Risâletü'l-Mufasssala*, s. 54.

⁶⁸ Buhârî, *Küsûf*, 154, II/82.

⁶⁹ el-Kâbisî, *a.g.e.*, s. 53.

⁷⁰ Nahl, 16/43.

*kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alır,*⁷¹ *hadisinin, mü'min kaybolan malını bulmak için sorduğu gibi, öğrenmek için de sormalıdır, anlamına geldiğini söylemiştir.*⁷²

Öğrencinin sorması tabii hakkı olunca; sorulan suallere cevap vermek de öğretmenin görevi olmuş oluyor. Allah Teâlâ:

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا

*“Allah (cc), kendilerine kitap verilenlerden, (hakkı) gizlemeyip insanlara açıklayacaklarına dair söz almıştır,”*⁷³ âyet-i kerîmesi ile insanlardan hakkı gizleyen ve bildiğini açıkça ortaya koymayan her kimseyi bu tehdit kapsamına almıştır.⁷⁴

Kendisinden sorulduğu zaman, imkân dahilinde sorulana cevap vermek aynı zamanda bir görevdir. Rasûlullah (sav): *“Bildiği halde kendisine sorulana cevap vermeyen kimsenin, kıyamette ağızına ateşten gem vurulacaktır”*⁷⁵ buyurarak bildiği hâlde hakkı gizlemenin cezasını beyan etmiştir.

Ancak, şurası da bilinmelidir ki, öğretmen her zaman, her şeyi, en güzel bir şekilde biliyor değildir. Bilmesi gerekenlerin hâricinde, bilmedikleri olabileceği gibi; o anda konu ile ilgili gerekli her bilgiyi açıkça veremeyebilir. Bu sebeple öğretmenin yapması gereken, bildiklerine cevap vermek, bilmediği konuda da susmaktır; hatta gerekirse o an için bilmediğini söyleyip ileride cevap verebileceğini söylemektir. Çünkü her şeyi bilmek insan takatının üzerindedir.

Rasûlullah (sav) bile *“Rabbim ilmimi arttır de!”*⁷⁶ şeklinde vahye muhatap olmuş ve bu emir doğrultusunda duâsını ihmal etmemiştir. Kendisine sorulan suallere cevap verme âdeti olmakla beraber; bazen de bilmediği sorularla karşılaşınca susar, vahyin gelmesini beklerdi. Kur'an-ı Kerim'de mevcut olan ve *“yeselunke...”* lâfzıyla başlayan 15 ayet benzer durumlar üzerine nâzil olmuştur.⁷⁷ Rasûlullah'ın bu davranışı gösteriyor ki, her sorulana cevap vermek şart olmadığı gibi bilmediği soru karşısında susmak da ayıp sayılmaz. Aksine her sorulana yalan yanlış cevap vermek ayıp ve sorumluluğu

⁷¹ el-Aclûmî, *Keşfu'l-Hafâ*, 1159, H., I/363.

⁷² Bursavî, *Rûhu'l-Beyân*, V/37.

⁷³ Âl-i İmrân, / 187.

⁷⁴ Bursavî, a.g.e., II/142; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II/1252.

⁷⁵ Tirmizî, 'İlm, 3, 2649. H., V/29.

⁷⁶ Tâhâ, 20/114.

⁷⁷ Bkz. Muhammed Fuad Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres Li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, 1945, s. 337.

gerektirir. Bu konuda İbn Mes'ud (ra): “Her sorulana cevap veren kimse mutlaka mecnun/akılsızdır” derken; İbn Abbas (ra) da: “Âlim bilmiyorum demeyi terkederse, mutlaka bir gün mukâtiline rast gelir” demiş, bilmediği sorulara da cevap verme cesaretini(!) gösterenleri kınamışlardır. Şa'bi'nin, “Bilmiyorum, ilmin yarısıdır” sözü, bilmiyorum demenin fazilet olduğunun ifadesidir.⁷⁸ Özellikle Hz. Ali'nin şu hareketi ne kadar anlamlıdır: Bir adam Ali (kv)'ye bir soru sordu. Ali de ona cevap verdi. Fakat adam: “Hayır ya Ali, o, senin söylediğin gibi değil, şöyle olması gerekir” diye itiraz edince, ilmin kapısı olarak bilinen o yüce zat şöyle mukabelede bulundu: “Senin söylediğin doğrudur. Ben yanlışım”⁷⁹ En ma'kul ve en doğru olan bu iken; bilmediği konularda konuşmak, cehâletine rağmen bilmediğinde ısrar etmek acaba nasıl karşılanmalıdır?

g. Öğrencilerini Minnet Altına Sokmamalı

Başlangıçta eğitim ve öğretim ücretsiz idi. Bu işi veliler yahut camilerde görevli hocalar yapıyorlardı. Buna karşılık herhangi bir ücret talep edilmiyor, öğretimin ücreti Allah'tan bekleniyordu.⁸⁰ Hattâ öğretmeleri karşılığı öğrenciden hediye gibi herhangi bir şey alanlar kınanmakta idiler.

Rivayet edildiğine göre: Ensâr'dan birisi elinde bir yay olduğu hâlde Rasûlullah'ın yanına geldi. Hz. Peygamber ona: Bu yayı nereden aldın diye sorunca o: Bunu bana, benden okumak isteyenlerden birisi verdi dedi. Rasûlullah (sav): “Onu geri ver. Yoksa o ateşten bir yay olur” buyurdu ve dedi ki: “Kur'ân okuyunuz, fakat Kur'ân'la yemeyiniz. Gösteriş için, işittirmek için Kur'ân okumayınız.”⁸¹ Fakat daha sonraları öğretim işini kendilerine meslek edinenler ve hep bununla meşgul olanlar ücret almaya mecbur kalınca, âlimlerimizden bir çoğunda şartlı veya şartsız ücret almanın câiz olduğu kanaati hasıl olmuştur. Mesela Atâ b. Ebî Rebah, Hasan-ı Basrî ve daha birçok imam seviyesindeki kişiler ve sâlih kimseler eğitim-öğretim sebebiyle veliden ücret alınabileceğini söylemişlerdir.⁸²

Bununla beraber öğrenciyi minnet altına sokmak, ondan dinen uygun olmayan şeyler istemek ve yaptığı öğretimi başına kakmak asla hoş olmayan davranışlardır. Böylelerine İmam-ı Gazâlî şöyle seslenir: “Ey muallim, öğrenciye sen nasıl minnet yükleyebilirsin? Hal-

⁷⁸ el-Makdisî, *Âdâbu's-Ser'iyye*, II/65.

⁷⁹ Seyyid Ali Zâde, *Şerhu Sir'ati'l-İslam*, s. 414.

⁸⁰ Bkz. İbrahim Canan, *Sünnette Terbiye*, s. 406, vd.

⁸¹ Kâbisî, *er-Risâletü'l-Mufassala*, s. 40).

⁸² Kâbisî, *a.g.e.*, 37.

buki kimseye verilmeyen bedeli sen, Allah (cc) nezdinde alacaksın. Şayet öğrenci bulamasaydın, Allah Teâlâ'dan bunca sevaba nasıl nâil olabilirdin? O halde ey muallim, sen öğretimin karşılığını (Rasûlullah gibi) sadece Allah'tan bekle.”⁸³ Öğrenciden herhangi bir şey bekleme! Çünkü Hz. Muhammed de dahil tüm peygamberler şu ortak sözü kavimlerine söylemiş insanlardan bir şey beklemediklerini açıkça ifade etmişlerdir:

Nuh (as):

وَيَأْقَوْمَ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنَّ أَجْرِي إِلَّا عَلَى اللَّهِ

“Kavmim, elçiliğime karşılık ben sizden bir mal da istemiyorum; benim ücretim Allah'a aittir.”⁸⁴

Nuh, Hud, Salih, Lut, Şuayb (as):

وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Ben, elçi oldum diye sizden hiçbir ücret de istemiyorum; benim ücretim yalnız âlemlerin Rabb'ine aittir.”⁸⁵

Hz. Muhammed:

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ

“De ki: “Ben sizden hiçbir ücret istemiyorum; sadece akrabalıktan ötürü haklaruma saygı gösterin, yeter!”⁸⁶

Yine Gazâlî der ki: “Sonra öyle öğretmenler de vardır ki, bir belâya mâruz kaldıkları zaman öğrencisinden yardım bekler. İster ki, talebesi dostuna dost, düşmanına da düşman olsun. Sevdiklerini sevsin, sevmediklerini de sevmesin. Yine öyleleri de vardır ki, öğrencisi, her zaman kendisine hizmet etsin, fakat asla kusur etmesin. Kazara talebe hizmette kusur eder veya yardımına koşmazsa, sanki büyük bir cinâyet işlemişçesine, kendisini affedilemez düşmanlarından bir düşman olarak kabul eder. Kin duyar ve ona kötü gözle bakar. İşte bu dereceye düşen ve bunu nefsinde hoş gören en kötü bir âlimdir?”⁸⁷

Şu hâlde, öğretmen, şahsî mes'elelerinde öğrencisini âlet etmesi gerektiği gibi; kendisi sebebiyle başkalarına itâatsizlik edip

⁸³ Gazâlî, *İhyâ*, I/56.

⁸⁴ Hud, 11/29.

⁸⁵ Şuara, 26/109, 127, 145, 164, 180.

⁸⁶ Şura, 42/23.

⁸⁷ Gazâlî, *İhya*, I/56.

saygısızlık etmesine göz yummamalıdır. Çünkü öğretmene yakışan ancak öğrenciyi edep dışı hareketlerden men'etmektir. Edepsizliğe çağırmak değil.

h. Öğrencilerine Sevecen Yaklaşmalı

İnsanlar arası ilişkilerin anahtarı, gönülleri fetheden sevgi ve tatlı dildir. Öğrencisini kardeşi, hatta evladı bilen, Allah'ın kendisine verdiği emanet gözüyle yaklaşan, topluma karşı sorumluluğunun bilincinde olan bir öğretmen elindeki ham maddenin insan olduğunu düşünürse, onunla ilişkisi sevgiden başka olamaz ki! Çünkü öğrencisine verilmesi gereken eğitim ve öğretim ancak tatlı dil, güzel söz ve sevecen yaklaşımla mümkün olabilir.

Allah Teâlâ Rasûlü Hz. Peygambere şöyle buyurmuştur:

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

*“Kullarıma söyle, birbirlerine en iyi sözleri söylesinler...”*⁸⁸

Yüce Allah İsrailoğullarından bu konuda söz bile almıştı: *“Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anne ve babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edin; insanlara **güzel söz söyleyin**, namazı ikame edin, zekâtı verin!”*⁸⁹

Bu demektir ki, ey ilahi vahye muhatap olup da inananlar, hepimiz *وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا* / *“İnsanlara güzel söz söyleyin...”*

Lokman (as) oğluna nasihat ederken hep şefkat dilini kullanmış ve tekrar tekrar *يَا بُنَيَّ* / *“Yavrucuğum!”* diye hitap etmişti. Öğretmenin hitap şekli de öyle olmalıdır.

Eğitcilik yönüyle öğretmenin, öğrenciyeye baba mesabesinde olduğunu belirtmiştik. Baba kadar saygı ve hürmete lâyık olduğu, bazılarına göre babadan daha fazla emeği geçmiş olabileceğinden, ondan da fazla saygı ve hürmete lâyık kabul edilmektedir.⁹⁰ Binaenaleyh; öğretmen talebesine, şefkat ve merhamet diliyle konuşmalı; hükmedici, emredici ve aşağılayıcı bir dili asla kullanmamalıdır.

Yerine göre yavrucuğum, oğlum veya kızım demesi âdâba aykırı sayılmaz. Ahzâb sûresi'ndeki:

⁸⁸ İsra, 17/53.

⁸⁹ Bakara, 2/83.

⁹⁰ Bakınız: el-Herevî, *Şerhu Ayni'l-İlm*, 1/31.

فَإِنْ لَمْ تَعْلَمُوا آبَاءَهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَمَوَالِيكُمْ وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ

“...Eğer babalarını bilmiyorsanız, onlar sizin dinde kardeşleriniz ve amcaoğullarınızdır. Bundan böyle hataen söylediklerinizde size bir günah yoktur...”⁹¹ Bu ayet buna mani değildir. Nitekim Fahreddin er-Râzî, “Öğretmen şefkat sebebiyle öğrencisine ‘Oğulcuğum’ diyebileceği gibi, öğrenci de öğretmenine, saygı kastıyla ‘Babacığım’ demesinde hiçbir günah olmaz. Çünkü bu, hataya benzer bir söz yerine geçer” demiştir.⁹²

Kanaatimizce, söz konusu ayette söylenmek istenen, evlatlıklar hakkındadır. Zira o toplumda evlatlıklar, geleneğe göre öz evlat sayılıyor ve asıl babasına değil de “Zeyd b. Muhammed” şeklinde evlat edinen kimseye nispetle adlandırılıyordu. Oysa Zeyd’in babası belli idi ve ayette Zeyd b. Harise diye çağrılması emredilmektedir. Burada ise böyle bir şey söz konusu değildir. Rasûlullah (sav) bile Enes’e (ra) zaman zaman oğlum diye hitap etmiştir. Bir büyüğün öğrencisine veya bir başkasının çocuğuna oğlum, kızım demesinde hiç bir mahzur bulunmamaktadır.⁹³

2. Öğrencinin Uyması Gerekli Âdâb

Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde hocanın uymak zorunda olduğu muâşeret esasları olduğu gibi, talebenin de uyması gerekli birtakım edeb kuralları da mevcuttur. Kur’an-ı Kerim’de bunlarla ilgili âyet-i kerîmelerden bir kısmı öğrencinin ilme karşı âdâbı, bir kısmı da hocasına karşı âdâbı olarak görülmektedir.

İlme karşı âdâbı: Talip, ilmi ve ilim adamını sevmelidir. Sırf Allah rızası için ilme talip olmalıdır. O yolda karşılaşabileceği her türlü sıkıntıya peşinen hazırlıklı bulunmalıdır. Sonra da “*Nefsini kötü ahlâk ve kınanmış vasıflardan temizlemelidir. Çünkü ilim, kalbin ibâdeti, sırrın namazı ve ruhu Allah’a yaklaştıran bir sıfatıdır.*”⁹⁴ Bu vasıflarıyla beraber ilmi elde edebilmek için cismen ve ahlâken temizlenmek, öğrencinin ilme karşı âdâbını gösterir. Öğretmenine karşı âdâbına gelince, onları da şu şekilde sıralamamız mümkündür:

a. Öğretmenini Can Kulağıyla Dinlemeli

Anlamak için dinlemek ve konunun haricinde olan şeylerden alâkayı tamamen kesmek şarttır. Allah Teâlâ Kur’an-ı Kerim okunurken, susulmasını ve iyice kulak verip dinlenmesini emretmiştir:

⁹¹ Ahzâb, 33/5.

⁹² Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, XXV/193; İbn Kesir, *Tefsir*, III/466.

⁹³ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 73, 4964, H., V/247.

⁹⁴ Gazâlî, *İhyâ*, I/50.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Kur’an okunduğu zaman, ona kulak verip dinleyin ve de susun ki merhamet olunaszın.”⁹⁵

Doğal olarak anlamak için duymak değil, dikkatle dinlemek, dinlediğini anlamak ve anladığını da düşünmek şarttır. Hz. Ali demiştir ki, “Kendisinde anlayış ve tefekkür bulunmayan hiç bir okumada (dinlemede) hayır yoktur!” Zihni başka bir şeyle meşgul iken dinliyor gibi görünmek dinlemek değildir. Asıl dinlemek, dinlediğinden kendisine bir fikir çıkarmakla olur. Nitekim Yüce Mevla, “Akl-ı selim” sahibi kimseleri tanıtırken ayetlerin bir bölümünde şöyle demiştir:

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُوا الْأَبْوَابِ

“Söze iyice kulak verip dinledikten sonra en güzeline uyan kullarını müjdele! Allah’ın doğru yolda muvaffak kıldığı kimseler işte bunlardır, akl-ı selim sahibi olanlar da bunlardır.”⁹⁶

Yine Rabbimiz, akl-ı selim sahibi olmakla birlikte, ancak söze iyice kulak verip dinleyenlerin ondan bir fikri çıkarabileceklerini söylemiştir:

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْتَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

“Kuşkusuz bunda, kalbi/akl-ı selimi olan ya da şahit olup da dikkatle dinleyen kimseler için elbette alınacak dersler vardır.”⁹⁷

İmam-ı Gazâlî Hazretleri bu âyeti zikrettikten sonra, talebe ilme karşı kibirlenmemeli, hocasına karşı da almaya hazır olup söylediklerini can kulağıyla dinlemelidir; tıpkı doktorun söylediklerini itina ile dinleyip gereğini yerine getiren hasta gibi olmalıdır. Öğrenci de ilm-i şifaya kavuşabilmesi için öğretmenini dikkatle dinlemelidir, demiştir.⁹⁸

b. Hocasına Karşı Oldukça Mütevâzi Olmak

Öğretmen-öğrenci ilişkisinde âdâb konusunda Kur’an’da pek çok ayet var. Bunlar içerisinde en eğiticiyi, Mûsâ ile sahip olduğu ilimden öğretmesi amacıyla kendisiyle yol arkadaşlığı yapmak istediği “Âlim bir kul” arasındaki edebe dair ilişkilerdir. O sebeple biz bu

⁹⁵ A’raf, 7/204.

⁹⁶ Zümer, 39/18.

⁹⁷ Kaf, 50/37.

⁹⁸ Gazâlî, İhya, 1/50.

ayetlerden, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde âdâb konusunda bazı tespitler yapmak istiyoruz.

Nakledilir ki, Mûsâ (as) Allah’a sual etti:

– Ya Rabbi, benden daha bilgili bir kulun var mıdır?

Allah:

– Evet, senden daha bilgili kulum var elbet, dedi.

Mûsâ:

– Ben onu nerede bulabilirim.

Allah:

– Büyük bir kayanın yanında, balığın acaip bir biçimde sıvışıp denize aktığı yerde bulabilirsin, dedi.

Bu bilgi üzerine Hz. Mûsâ yanındaki gence yol azığı hazırlamasını ve birlikte bu bilge kişiyi aramak üzere yola çıkacaklarını söyledi ve yola çıktılar...

Bundan sonrasını Kehf suresinden takip edelim.

“Mûsâ yanındaki gence: ‘İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yürüyeceğiz! (Dikkat et, ondan ötesine gitmemeliyiz...) Aksi hâlde, saatlerce/günlerce yol yürümek zorunda kalırız.’ dedi. Mûsâ ve genç, iki denizin birleştiği yere vardıklarında, azıklarındaki balıkların unuttular. Balık ise, büyük kayanın yanında denizde bir yol tutup akıp gitmişti! Mûsâ, işaret edilen kayayı geçtikten sonra yanındaki gence: ‘Azığımızı getir de yiyelim; buraya kadarki yolculuğumuzda epey yorulduk.’ dedi. Genç: ‘Bak şuna! Biz kayaya geldiğimizde, sana söylemeyi unuttum, balık denizde yola koyuldu ve acayip bir biçimde akıp gitti! Onu bana şeytandan başkası unutturmuş olamaz,’ dedi. Mûsâ: ‘Aradığımız işte bu idi.’ dedi ve hemen izlerinin üzerine gerisin geri döndüler. Neticede kendisine katımızdan bir rahmet verip ilmimizden öğrettiğimiz kullarımızdan bir kulu⁹⁹ buldular.

⁹⁹ Hz. Musa’nın karşısına bir anda çıkıp yine aniden kaybolan bu kişi Kur’an’da, sadece “...Katımızdan bir rahmet verip ilmimizden öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul...” olarak tanıtılmıştır. Tefsirlerde bu şahsa, bastığı yer yeşerdiği için ‘Hıdır’dır, (Nesefî, *Medârik*, III/18) diyenler olduğu gibi Türk kültüründe efsanevî bir kişiliğe sahip olan Hızır (as) olduğunu söyleyenler de çoktur. (Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V/3260-3262) Efsaneye göre Hızır, “âb-ı hayat”ı bulup içerek ölümsüzlüğe kavuşmuş olan Hızır ve İlyas adlı iki kardeşten biridir. Halk inançlarına göre Hızır darda kalanlara yardımcı olma, bereket getirme ve dilekleri gerçekleştirme gibi vasıfları olan, genellikle ak sakallı, nur yüzlü, yaşlı, ama güçlü bir zattır. “Hızır eli değmiş.” ve “Kul daralmayınca Hızır yetişmez.” gibi sözler bu inanışları dile getiren deyimlerimizdir. (*Yeni Türk Ansiklopedisi*,

Mûsâ ona:

– “Sana öğretilen hakikatlerin bilgisinden bana da öğretmen için seninle yol arkadaşlığı yapabilir miyim?” dedi.

O kul:

– “Sen benimle arkadaşlık etmeye sabredemezsin; hem de hakikatini bilmediğin bir şeye karşı nasıl sabredebilirsin ki!” dedi.

Mûsâ:

– “İnşallah, benim sabırlı bir kişi olduğumu göreceksin ve senin hiçbir işine karşı gelmeyeceğim.” dedi.

Arkadaşı:

– “Madem öyle, ben sana bilgi vermediğim süre, içinden geçen hiçbir şeyi bana sormaman şartıyla seninle anlaştık.” dedi.¹⁰⁰ ve yola koyuldular...

Bilenlerle bilmeyenler arasında elbette büyük bir fark vardır. Hatta bu farkın gece ile gündüz arasındaki fark kadar olduğu da Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle beyan edilmiştir.¹⁰¹ “Özellikle ilim sahiplerinin Allah katında derecelerle bir birinden üstün tutulduğu”nu¹⁰² da bilmekteyiz.

Bu pasajda da görüyoruz ki Hz. Mûsâ, ilmin talibi olarak bilge kişiyi bulmak üzere yol azığı edinip yola çıkmış bir peygamberdir.

Nitekim Rasûlullah da: “Yüksekteki (veren) el, alttaki (alan) el-den hayırlıdır”¹⁰³ hadis-i şerifleriyle bu farkı açıklamıştır. Bu konu

---

Ötüken, “Hıdır” mad. IV/1279, 1280) Kanaatimizce bu kişi, bir insan olmadığı gibi efsanevî bir kişi de olamaz. Çünkü efsanelerin dinimizde yeri yoktur. Ayrıca bu kul'un yaptığı işler, bir beşerin yapacağı şeyler değildir. Hiçbir insan bir çocuğu öldürüp sonra da: “Bu çocuk büyüseydi kötü bir kişi olacaktı, salih olan annesine ve babasına zararı dokunacaktı. Biz onu öldürdük ki Allah onun yerine onlara daha hayırlı bir evlât versin!” diyemez! Kur'an'a göre, ne ölümünden önce ne de öldükten sonra tekrar dünyaya gelip de kıyamete kadar da olsa ebedilik vasfı kazanmış hiçbir insan yoktur: “Biz, senden önce hiçbir beşere ebedilik vermedik ki...” (Enbiya, 21/34) O hâlde, bizdeki Hızır motifi ile bu gerçek izah edilemez. Bu kul, olsa olsa Hz. Mûsâ gibi, bilge bir peygamberin dahi, kavrayamayacağı hakikatleri ve olayların ardındaki ilâhî hikmetleri ona somut vakalarla göstermek üzere mana âleminde görevlendirilmiş ve insan şeklinde tecessüm etmiş bir zat ya da melek olabilir. “...Sizin hoşlanmadığınız bir şey belki de hakkınızda bir hayırdır, sevip beğendiğiniz şey ise hakkınızda şer olabilir! Allah bilir, siz bilmezsiniz...” (Bakara, 2/216; Nur, 24/11 âyetinin söylediği hakikatler).

¹⁰⁰ Kehf, 18/60-70.

¹⁰¹ Bkz. Zümer, 39/ 9; Fatır, 19, 22, vb.

¹⁰² Şura, 42/11.

¹⁰³ Buhârî, Zekât, 18, II/117.

ile ilgili söylenebilecek daha birçok âyet ve hadis mevuttur. Fakat şu bilinmelidir ki, bu iki zümreden öğretmen, ilmi dereceye sahip, aynı zamanda bilen ve veren el olarak öğrencisine karşı saygıya lâyık bir kişidir. Öğrencinin maksuduna erebilmesi için tevâzû’ göstermesi ve öğretmenin belirlediği kurallara uyması şarttır. Allah Teâlâ bu konuya Kur’an-ı Kerim’inde Mûsâ (as) ile “Âlim bir kul” arasında geçen arkadaşlık münasebetiyle açık bir şekilde yer vermiştir:

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا

“Mûsâ o kula: Sana, bilgi/yetkinlik olarak öğretilen ilimden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi.”¹⁰⁴

Elmalılı merhum bu âyetin tefsirinde demiştir ki: “Bu sözde âlime karşı tevâzuun lüzumuna, ilim tahsilinde asıl maksadın iktisab-ı rûşt(olgunluk kazanmak) olmasına ve taleb-i ilimde tenezzül, edep, nezâket, ta’kip ve hizmetin şart olduğuna delâlet vardır.”¹⁰⁵

Hz. Mûsâ’nın, Kelîmullah/Allah’la bizzat karşılıklı olarak konuşan bir peygamber olmasına rağmen; bilmediği konularda ilim sahibi olmak için bu bilge kula arkadaş olmuş ve hocasına karşı bir öğrencide bulunması gerekli tüm âdâb ve erkâna riâyet edeceğine dair söz vermiştir.

Mûsâ (as) ile “Âlim kulun” arkadaşlıkları esnasında ortaya koydukları hoca-talebe münâsebetlerine tefsirinde geniş bir yer veren Fahrüddin er-Râzî bu konuda şu hususları tespit etmiştir:

a) Mûsâ (as): هَلْ أَتَّبِعُكَ / “Sana tâbi olayım mı?” demekle nefsinin ona¹⁰⁶ tâbi kılmasıdır.

b) Nefsinin tâbi kılmak üzere önce izin istemesi ise büyük bir tevâzû’un neticesidir.

c) عَلَيَّ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ / “Bildiklerinden bana öğretmen için” demekle de kendisinin ondaki bilgiye muhtaç, tâbi olmak istediği kimsenin ise âlim olduğunu ikrar etmiştir.

¹⁰⁴ Kehf, 18/ 66.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, V/3263.

¹⁰⁶ Fahrüddin Râzî gibi tüm müfessirler bu kula Hızır dedikleri için biz burada onların görüşlerini naklederken “Hızır” ifadelerini de değiştirmeyi uygun görmeyip aynen naklettik...

d) رُشْدًا / “Bilgi/yetkinlik...” sözü ile de irşad temennisinde bulunmuştur.

e) هَلْ أَتَّبِعُكَ / “Sana tâbi olayım mı?” diyerek izin istemesiyle de daha başlangıçta teslimiyeti kabul etmiş; evvel emirde itiraz ve mü-nazarayı/tartışmayı terk etmiş demektir. Böylece hiçbir kayda bağlı kalmadan mutlak itâati talep ve kabul etmiştir.¹⁰⁷

Âyet-i kerîme'nin bu şekilde izâhı da gösteriyor ki, öğrenci, ilim arzusunda olan talip olarak hocasına karşı mutlak itâat ve tevâzû' içerisinde olmalıdır. Mûsâ (as), bu Bilge Kul'un yanına gidip ona açıkça teslimiyetini arzettiği gibi, her öğrenci de hocasına karşı bu şekilde teslimiyeti kabul etmelidir.

Devamlı kendisini gözetim altında tutarak susup itâat etmek, şüphesiz kolay olmayabilir. Ancak ilim tahsili, sabır gerektiren bir iştir. Öğrencinin gayesine erebilmesi için çok sabretmesi lâzımdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde bu konuya da yer vermiş ve Bilge Kul, Mûsâ (as)'a daha başlangıçta: “Doğrusu sen, benimle olmaya asla sabredemezsin.”¹⁰⁸ “Hem de iç yüzünü bilmediğin konularda nasıl sabredeceksin?” demek suretiyle ilim talebinin çok sabır isteyen bir konu olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁹

Bursavî de bu âyeti tefsir ederken, *Te'vilât-ı Necmiye*'den nakille şöyle demiştir: “Öğrenci akıl ve şerîat ölçüsüne göre, hocasında hoş olmayan bir hâl görse bile, işlerine, sözlerine, hâl ve harekâtına asla itiraz etmemelidir. Onda gördüğü o davranışı kerih/çirkin görüp su-i zanda bulunmamalıdır. Aksine hatayı kendi göz ve idrakinde aramalıdır.”¹¹⁰ Çünkü hocasının hareketinde acaiplik gören her talebe konunun iç yüzünü anlamak imkân ve idrakine sahip olmadığından ona öyle gelmiş olabilir. Aynı davranışı Mûsâ (as) ile “Âlim kul” kıssasında da görmekteyiz. O da ona gördüğü bazı hareketlere -itiraz etmeyeceğine dair söz vermesine rağmen- itiraz ediyor; tabi olduğu âlim kişi ise aralarındaki anlaşmayı hatırlatınca derhal özür diliyor ve itirazından vazgeçiyordu.¹¹¹ Bu sebeple,

قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا

¹⁰⁷ Râzî, *Mefatihul-Gayb*, XXI/151.

¹⁰⁸ Kehf, 18/ 67.

¹⁰⁹ Gazâlî, *İhyâ*, I/50.

¹¹⁰ Bursavî, *Rûhu'l-Beyan*, V/276.

¹¹¹ Sühreverdi, *K. Avârifil-Maarif*, s. 201.

“Arkadaşı, ‘Madem öyle, ben sana bilgi vermediğim sürece, içinden geçen hiçbir şeyi bana sormaman şartıyla seninle anlaştık.’ dedi...”¹¹²

Bu âyet-i kerîmede de belirtildiği üzere; “Ondan sadır olan her harekette mutlaka hikmet ve güzel bir netice vardır.”¹¹³ Öğrenci bunu anlayamayacağı için susmalıdır. Zira “Söz gümüşse sükût altındır.” Öğrenciye yakışan âyet-i kerîmenin de îma etmiş olduğu bu âdâba riâyet etmek olup hocanın bilmediğine hamletmek suretiyle yanıldığı zehabına kapılmamaktır.¹¹⁴

Her Müslüman öğrencinin de bu âyet-i kerîmelerde zikr edilen muâşeret esaslarına riayet etmesi lâzımdır. Çünkü Rasûlullah (sav) bir hadis-i şeriflerinde: “İlim öğrenin, ilim için sekînet ve vakar da öğrenin. Kendisinden ilim öğrendiğiniz kimselere tevâzû’ gösterin”¹¹⁵ buyurmuş öğretmenlere karşı tevâzû’ gösterilmesini emretmiştir. Çünkü “Tâlip, ilme saygı duymadıkça, hocasına ta’zîm ve hürmet etmedikçe, yani mütevâzi olmadıkça matlubuna ulaşamaz. Ulaşsa bile ondan gerektiği gibi faydalanamaz.”¹¹⁶

c. Soru Sorma Hakkını İstismar Etmemek

Bilmediği konularda bilenlere sormanın Allah Teâlâ’nın izni ile tanınmış olan bir hak olduğunu yukarıda görmüştük. Öğrenci de bilmediği fakat öğrenmesi gereken konularda öğretmenine, öğrenmek kastıyla sorar ve sormalıdır da. Ancak öğrencinin bu hakkı hiçbir zaman kötüye kullanmaması gerektiği gibi müsaade almadan ve konuşma tarzına dikkat etmeden de soru sormamalıdır.

Sual sormak isteyene izin verip vermemek de öğretmenin hakkıdır. Zira Alim kul, Hz. Mûsâ ile arkadaşlığı kabul ettiği zaman: “Ben birşey söylemeden bana hiçbir şey sorma”¹¹⁷ demiş, sonrada bildiklerini öğreteceğini ona söylemişti¹¹⁸ diyen Gazâlî, izin almadan konuşmanın hocaya verilen hakkı çiğnemek anlamına gelebileceğine işaret etmiştir. O halde hoca, dersin akışını bozacağı için “Ders sona erinceye kadar bana hiç bir soru sormayın”, diyebilir.

Öğrenci, soru sorarken usûlüne uygun olarak sormalıdır; mesela “Afedersiniz hocam, bir soru sorabilir miyim?” veya “Müsaade eder-

¹¹² Kehf, 18/60-70.

¹¹³ Sühreverdî, a.g.e, s. 201.

¹¹⁴ Bursavî, a.g.e., V/277.

¹¹⁵ el-Heysemî, M. Zevâid, K.’İlm, I/129, 30.

¹¹⁶ Zernûcî, Burhaneddin el-Hanefî, Ta’lîmu’l-Müteallim li Teallüm-i Tarîkı’l-’İlm, Şârih: İbrahim b. İsmâil, İst. 1318 h. s. 54.

¹¹⁷ Kehf, 18/ 70.

¹¹⁸ Gazâlî, İhyâ, I/51.

seniz öğretmenim bir soru sormak istiyorum” nazik bir ifade ile izin talebinde bulunup, müsaade aldıktan sonra soru sormak öğrencinin hakkıdır.

Bir de öğrenci; öğrenmek amacıyla ve makul, mantıklı, yerinde sorular sormalı; her akılana geleni sormamalı, sorularıyla can sıkıcı olmamalıdır. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'inde:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُؤُكُمْ وَإِن سَأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُرَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek bazı şeyleri sormayın! Kur'an indirilirken onlardan sorarsanız size (olduğu gibi) açıklanır. Oysa Allah onlara değinmemiş, geçmiştir. Allah çok bağışlayıcıdır, hoşgörü sahibidir.”¹¹⁹

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili birkaç rivâyet mevcut olup onlardan biri de Müslim'in, Ebû Hüreyre'den nakletmiş olduğu şu rivâyettir:

“Rasûlullah (sav) hutbe irâd ederken buyurdu ki: ‘Ey nâs, üzerinize hac farz kılınmıştır. Haccediniz.’ Bir adam: ‘Her sene mi?’ diye sordu. Rasûlullah buna cevap vermedi. O aynı suali üç defa tekrarlayınca Hz. Peygamber: ‘Ben sizi kendi halinize bıraktığım sürece siz de beni serbest bırakın. Eğer evet dersem, muhakkak ki, hac her yıl farz olur, buna da sizlerin gücü yetmez. Sizden evvelkiler çok soru sordukları ve peygamberlerine rağmen ihtilâfa düşmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır. Size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiği ölçüde onu ifaya çalışınız, nehyettiğim şeydende kaçınınız.’ buyurdu.”¹²⁰

Bu âyet-i kerime ve hadis-i şerifden açıkça anlaşılıyor ki, “Söze iyice kulak verip, en güzeline uymak lazım” seni ilgilendirmeyen veya konu ile alakası olmayan veya sorulmasa da olur denilebilecek konularda sormak yahut fazla soru sormak, hem soranların başına güç yetiremeyecekleri kadar bela yükleyebilecek hem de sorulan kimseyi usandıracaktır. Bu konuda Buhârî'nin nakletmiş olduğu şu hadis oldukça enteresandır:

Bir gün Rasûlullah (sav)'e birçok şeylerden sormuşlar. Çok soru sormalarını hoş görmemesine ve bıkkınlığını tavrıyla ifade etmesine rağmen ashab sorularını artırmaya devam etmişti. Hz. Peygamber

¹¹⁹ Maide, 5/101.

¹²⁰ Buhârî, İ'tisam, 3, VIII/143.

öfkelenerek “(daha var mı?) sorunuz” buyurmuş. Bir adam kalkarak “Yâ Rasûlallah, benim babam kimdir?” demiş. Hz. Peygamber, “Senin baban Huzeyfe’dir” buyurmuş. Başkası “Benim babam kimdir, yâ Rasûlallah?” demiş. “Senin baban da Şeybe’nin mevlâsı Sâlim’dir” buyurmuş. Bu esnada Hz. Ömer, Rasûlullah’ın, kızgınlık sebebiyle yüzünün halini görünce “Allah’tan bizi affetmesini dileriz” demiş ve sahabeği uyarmış ve artık soru sormayın, demişti.¹²¹

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere lüzumsuz ve yersiz sorular sormak Rasûlullah’ı olduğu gibi her insanı usandırıp kızdırabilir. Bu nedenle öğrencilerin hocalarına yersiz ve anlamsız sorular sorması edebe aykırıdır.

Hz. Ali (kv) buyurmuştur ki: “Fazla sual sormamak, verilen cevaba razı olmak, yorulduğu halde hocayı hâlâ cevaba zorlamak, gideceği zaman eteğine yapışıp bırakmamak, sırlarını ifşâ etmemek, yanında kimseyi çekiştirmemek, yanıldığı zaman mazeretini kabul etmek, bunların hepsi talebe tarafından uyulması gerekli olan hocanın haklarından. Hoca, Allah’ın emrini muhafaza ettiği sürece, Allah rızası için ona hürmet edip, saygı duymak, her talebeye bir borçtur.”¹²²

Hoca derse geldiği zaman edeb dahilinde ayağa kalkmak, sükunetle yerine oturmak ve konuşmayı kesmek; yanında yüksek sesle konuşmamak, söz ve davranışta önüne geçmemek, onu küçük düşürebilecek ve saygısızlık kabul edilebilecek her türlü davranışlardan sakınmak hiçbir şekilde eziyet etmemek. Allah Teâlâ’nın, Rasûlullah’ın şahsında bütün saygıdeğer İslam âlimlerine karşı tâkip edilmesini emrettiği muâşeret esaslarındandır.¹²³

d. Derse Geç Kalmamalı

Derse vaktinde gelmek de önemli bir edeb kuralıdır. Sebep ne olursa olsun öğrenci, mutlaka derse vaktinde gelmeli; hatta hocasından önce gelip yerine oturup hazırlığını yapmış olmalıdır. Hoca derse başlamışsa, ders ve öğrencilerle bir nevi halvet hali başlamış demektir. O esnada kapıyı çalmak veya sınıfa girip derse katılmak için izin istemek bu hali bozar. Çünkü konu değişmiş, ortam bozulmuş ve zihinler başka yönlere kaymış; Rasûl-i Ekrem’in (sav) ifadesiyle “Ülfet kesilmiş”¹²⁴ olacaktır. Öğrenciye izin verilip derse alınsa bile, artık yeniden başa dönmek konuya girmek ders ortamını sağlamak ve zihinleri o konuda yeniden toplayıp öğrenci ile ülfeti sağlamak vakit

¹²¹ Buhârî, İ’tisam, 3, VIII/142.

¹²² Gazâlî, İhyâ, I/51.

¹²³ Âlûsî, Ruhu’l-Meânî, VIII/174; Cassas, Ahkâmu’l-Kur’an, III/398.

¹²⁴ Bkz. Buhârî, Fedailü’l-Kur’an, 36, 37.

alacaktır. Bu durum, canları sıkmaktan öte, ister istemez hem hoca-ya, hem talebeye hem de derse yapılmış bir haksızlık; doğrudan doğruya hak, kul hakkı ihlali olacaktır. O sebeple öğrenci derse vaktinde gelmeli, şayet derse geç kalmışsa sınıfa girip de dersin halvetini, öğrenci ile hocanın ülfetini bozmamalıdır.

Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed buyuruyor ki, “*Kur'an ile ülfetiniz devam ettiği sürece okuyunuz; ülfet kesildiği an okumayı bırakıp kalkınız...*”¹²⁵ Geç kalan öğrenci tarafından dersin kesilmesi de böyle bir sonuca götürmez mi?

Sühreverdi, hocanın dersteki halini, Rasûlullah'ın hanımları ile halvet haline benzetmiş ve hocanın ve öğrencilerin rahatsız edilmeleri ve dersle halvet hallerinin bozulmaması gerektiğini söylemiştir. Görmüyor musunuz, Allah Teâlâ, “*Şâyet onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu*”¹²⁶ âyetiyle, hoca halvet, yani ders hâlinde iken dersin akışını bozmamak için sınıfa girmemenin, ders başladıktan sonra dersten çıkmamanın; ders sona erinceye kadar sabırla beklemenin de önemli bir edep kuralı olduğunu söylemiştir.¹²⁷

e. Dersten Çıkmalı

“Ders ile halvet, öğrenci ile ülfet halini” bozacağı için ders başladıktan sonra, son derece zaruri bir durum yoksa izinli ya da izinsiz olarak dersten çıkmak da doğru değildir. Hatta hiç izin almadan veya gizli bir biçimde sıvışıp sınıftan çıkmak büyük bir edepsizliktir. Şayet bu tavır, Rasûlullah'a karşı sergilenmişse, o şahıs için bir iman sorunu olduğu Kur'an'da yer almıştır. Bu konu “C. Hz. PEYGAMBER İLE İLİŞKİLERDE ÂDÂB” anabaşlığı altında şu ayetler çerçevesinde işlenmiştir:

“Gerçek mü'minler, ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, onunla birlikte önemli bir **iş için toplantı hâlindeyken Peygamber'den izin almadan** ayrılıp gitmeyen kimselerdir. Muhakkak ki senden izin isteyenler, Allah'a ve elçisine iman ediyorlardır! Bazı işleri için senden izin isterlerse, onlardan **dilediğine izin** ver ve kendileri için Allah'tan mağfiret dile! Şüphesiz, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. (Ey mü'minler!) Allah'ın elçisininin çağrısını, aranızdaki birbirinizin çağrısına denk tutmayın! Muhakkak ki Allah, **içinizden birilerini siper edip gizlice sıvışıp gidenleri bilmektedir!** O'nun buyruğuna aykırı

¹²⁵ Buhârî, *Fedailü'l-Kur'an*, 36, 37.

¹²⁶ Hucurat, 49/5.

¹²⁷ Sühreverdi, *K. Avârifi'l-Maarif*, s. 201.

hareket edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya can yakıcı bir azaba uğratılmaktan sakınmalıdırlar! Dikkat edin! Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır; O, sizin içinde bulunduğunuz durumu kesinlikle bilmektedir; kendisine döndürülecekleri gün, onlara yaptıklarını da haber verecektir! Allah her şeyi bilir!”¹²⁸

Bu demektir ki, öğrenci dersine vaktinde gelmeli, ders sona ermeden sınıftan çıkmamalı ve ders esnasında dersin akışını, halvet ve ülfet halini bozacak davranışlarda bulunmamalıdır. Bu durum, öncelikle hocaya, sonra arkadaşlarına, sonra da derse saygısızlıktır; hatta önemli bir hak ihlalidir!

Bu konuyu Hz. Peygamber'in şu uyarılarıyla noktalıyalım: “Büyüğümüzün hakkını vermeyen, küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir.”¹²⁹

---

¹²⁸ Nur, 24/62-64.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 66, 4943, H., V/232.